

DOI 10.37491/UNZ.79.2
УДК 340.15 (477) «19/20»

Надія СТЕНЬГАЧ¹

ЕВОЛЮЦІЯ РЕСПУБЛІКАНСЬКОЇ ФОРМИ ПРАВЛІННЯ УКРАЇНИ-ГЕТЬМАНЩИНИ НАПРИКІНЦІ XVII–XVIII СТ.СТ.

Процесуально-інституційне оформлення української держави становило складний процес формування державно-управлінського апарату на центральному й місцевому рівнях з одночасним виробленням механізмів регулювання відносин і між суб'єктами влади, і між її носіями та соціумом. Організаційне ядро державного інституту влади сформувалося на правових принципах політичної організації козацького товариства, яке одночасно стало й середовищем зародження нової української політичної еліти. Українська держава управлялася через взаємодію двох інститутів — генеральної ради і гетьмана, відносини між якими часто позначалися на ефективності всієї управлінської вертикалі. Нижчі щаблі її структурної ієрархії становили центральні й місцеві органи влади — інститути генеральних, полкових і сотенних старшин, в'їттів і отаманів у сільській місцевості, Генеральна військова канцелярія, Генеральний військовий суд, полкові та сотенні управлінські й судові структури, місцеві ратуші та колегії лавників, копні суди тощо, через які утверджувалася владна монополія на регламентацію суспільного життя. Принципом формування владних структур виступала виборна система, хоча нерідко практикувалося й обіймання тих чи інших посад за призначенням. Українська еліта Гетьманщини кінця XVII — початку

¹ кандидат історичних наук, доцент,
професор кафедри теорії держави і права,
Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова,
nadiya.stengach@gmail.com,
<https://orcid.org/0000-0001-7011-4263>.

XVIII ст.ст. у державному устрої виявила тенденції до європейської моделі монархізму. Проте через постійне втручання російської влади в українські внутрішньополітичні справи республіканські інституції залишалися єдиними, через які могли бути реалізовані ідеї української політичної суб'єктності. Утвердження козацької старшини в повному праві власності на свої маєтки зумовило еволюцію республіканської форми правління в аристократичну республіку. Осмислення боротьби між гетьманами й генеральною старшиною та розвиток політичної системи Війська Запорозького загалом відобразилися у формуванні аристократично-демократичної течії в українській політичній думці.

Ключові слова: Гетьманщина, Українська козацька держава, Генеральна Рада, форма правління, виборність, демократизм, козацька старшина, аристократична республіка.

В умовах становлення нового суспільства Гетьманщини на початку XVIII ст. поряд з монархізмом, що опирався на прагнення центральної влади максимально підпорядкувати своєму правлінню всі вияви суспільного життя, не меншого поширення набули й республіканські погляди. Вони могли посилюватися чи послаблюватися, але завжди залишалися притаманними політичній еліті України-Гетьманщини. Нерідко це виявлялося уже в самоназві суспільства. Так, наприклад, Іван Мазепа 12 лютого 1688 р. у листі на Січ пояснював, що Україна належить до тих «держав», «де Речі Посполиті всіма разом військовими людьми розсуджвано» [1, с. 100]. Річчю Посполитою українською називав Гетьманщину С. Величко [2, с. 23]. Підкреслення республіканської сутності українського суспільства містить і відомий твір С. Дівовича «Разговор Великороссии с Малороссиею», де в кульмінації полеміки персоналізована Україна — Малоросія заявляє Великоросії: «А не ты Республикою повелеваешь мною» [3, с. 134].

Суспільно-політичними джерелами республіканських політико-культурних орієнтацій були військова демократія як форма суспільно-політичної організації і правління в межах соціумів зони «прикордоння», до якої належала і Запорозька Січ; шляхетсько-республіканські засади Речі Посполитої, які залишалися взірцем для нової української еліти; протистояння старшинських угруповань владі гетьмана як вияв природно-історичного змагання органів місцевої влади з владою центральною; протистояння провідних верств українського суспільства представникам російського політикуму як носіям монархічно-імперського світогляду.

Проте до того часу, поки козацька старшина соціально не переродилася в нову шляхту, республіканські орієнтації залишалися здебільшого стихійними, неусвідомленими. На поверхні суспільно-політичного життя перебували лише орієнтації, пов'язані з боротьбою старшинських угруповань з гетьманом за провідну роль у здійсненні центральної влади, за вплив на неї у справі прийняття політичних рішень. Саме таким змістом характеризувалася навесні 1666 р. природа напруженості між гетьманом

І. Брюховецьким та старшинським загалом щодо порядку заміщення урядових посад. Як стверджував інформатор московського уряду, старшини не могли примиритися з тим фактом, що до низки міст гетьман призначив полковників, як наголошувалося, «по своїй волі, а не за їх стародавніми правами» [4, с. 43–44].

Таке протистояння, зважаючи на спрямованість державотворчої діяльності практично всіх гетьманів від Б. Хмельницького до І. Мазепи, засвідчувало перевагу саме монархічних орієнтацій у їхній політичній свідомості. І це, на наше переконання, відображало історичну закономірність становлення нових держав та націй. Проте поразка І. Мазепи, петровський погром, підконтрольність гетьманської влади, потурання російських властей українському полковництву в протистоянні гетьманам позбавило український соціум можливості розвиватися шляхом утвердження й реалізації тенденції до монархізму. За нових обставин республіканські засади стали провідними у взаємодії політичних суб'єктів після мазепинської доби, як у Гетьманщині, так і серед емігрантів, що об'єднувалися навколо П. Орлика. Республіканізм останніх, вважаємо, тримався на впливі традиції, інерції суспільно-політичних поглядів, сформованих до життя у вигнанні, надзвичайності умов функціонування військового табору.

У Гетьманщині ж протягом 20–40 рр. XVIII ст. до вже названих додалося нове джерело республіканізму, характерне для усього європейського світу нового часу. Ми маємо на увазі той факт, що саме тоді старшинство Гетьманщини переважно підійшло до самоусвідомлення себе повними і незалежними суб'єктами власності на свої маєтки. Таке самоусвідомлення неминує веде до сприйняття себе й відносно незалежним суб'єктом політичного життя.

Вважаємо, що саме такі, як сформулював З. Когут, «внутрішні зміни в Гетьманщині» зіграли вирішальну роль у тому, щоб протягом другої чверті XVIII ст., після Полтавської битви, викристалізувалася «малоросійська політична культура», а «її соціальною базою стала нова козацька еліта ... ця нечисельна група козацьких старшин перетворилася в українську шляхту (своєрідне джентрі — нове дворянство) і вважала себе рівною польській шляхті, приймаючи частково і її політичний світогляд» [5, с. 128].

Такі глибокі зміни у свідомості політичної еліти на тлі її нищівної військової поразки не могли відбутися внаслідок якогось збігу випадковостей або якихось особливостей «українського шляху». Вважаємо, що перетворення могли статися лише на ґрунті змін кардинального рівня, значення яких не можна недооцінювати. І цими базовими змінами стало саме самоствердження старшин як незалежних суб'єктів власності на свої земельні держання та володіння.

Ті маєтки, які засновники старшинських родів отримували «на ранг» як платню за службу, «до ласки військової» чи «до віку» як винагороду за старанну службу протягом кращих років свого життя, тобто як пенсію, їхніми нащадками почали сприйматися як власні, тобто як такі, котрими можна не тільки володіти і користуватися, але й розпоряджатися.

Вирішальними чинниками перетворення права володіння маєтком, даним у користування за умови служби, у право власності, відомий історик

права М. Володимирський-Буданов вважав час та працю. Якщо кілька старшинських поколінь володіли певною ділянкою, то останній у їхньому ряду зникав дивитися на неї як на власну. Ще більше значення мала праця. Завдяки їй «маєток може отримати зовсім інший вигляд і цінність; віднімання такого маєтку зовсім не те, що відняття маєтку, даного вчора, хоча б володілець і визнавав за віднімаючим право на те» [6, с. 49–50].

До того ж, обставини історичного розвитку України-Гетьманщини залишали чинним і найдревніше джерело набуття права власності — право займанщини, коли людина перетворювала цілину в цінність власними зусиллями, працею.

Як засвідчують «Права, за якими судиться малоросійський народ», на час створення цього кодексу всі форми права власності в Україні-Гетьманщині визріли. На це вказують пункти 2, 3, 4 арт. 3 гл. 4. У них фіксується право старшини-шляхтича та його нащадків володіти маєтками вічно і вільно, за наявності гетьманських універсалів, інших документів («крестей») або й без них, отримавши землю як подарунок, як спадок від батька або матері й інших родичів, купивши або іншим законним («правильним») чином набувши. Окремо наголошувалося і на здобутті права власності через працю: «хто на пусту землю прийшов і тую землю розорав, або ліс розчистив» [7, с. 48–49].

«Права» беруть до уваги і час як засіб набуття повного права власності того, хто «здавна за самодержавніших Всеросійських государів, святоусоплих предків її імператорської величності, також і за всеблагополучнішим її ж величності государюванням, безсумнівно, володів той і наступники його такими маєтками вічно і вільно володіти мають». Таким чином, фактор часу узаконював право власності старшин на те, що надане предками сучасного государя і яке вже не личить віднімати останньому, бо тим він руйнує їхні діяння, а значить — оскверняє їхню пам'ять. «Правда, — зазначає М.Володимирський-Буданов, — вони не висловлювали волі віддавати майно на вічність, але й не попереджали, що віднімуть його» [6, с. 51].

Свідченням того, що в Україні-Гетьманщині не лише визріли всі форми права власності, але й утвердилася сама ідея власності (як усвідомлення володільцем своєї незалежної влади над майном та вимога визнавати цей факт оточенням) є фіксація відповідної норми у «Правах»: «Шляхетського і військового звання у Малій Росії людей у посполитих перетворювати і поневолювати, також земель та інших угідь їхніх, правильно ними придбаних, віднімати нікому не належить, але вони при своїх волностях, свободах і при маєтках непорушно бути повинні» [7, с. 56] (курсив авт. — Н. С.).

Як бачимо, формулювання максимально широке і не робить винятки навіть для суверена українського старшинства-шляхетства — російського монарха, хоча згадки про особу останнього займають далеко не останнє місце в кодексі. Нарешті, на той час старшини почали сприймати себе правомочними нагороджувати за старанну службу земельними ділянками своїх слуг: «Навічно, з такою свободою, що вправі він і нащадки його той маєток вживати, продавати і дарувати» [7, с. 56], — що є, очевидно, найпереконливішим

аргументом на користь того, що право володіння, користування переросло у право розпорядження, а отже, переросло у право повної власності.

Зрозуміло, що усвідомлення себе повними господарями маєтків викликало до життя республіканські настрої та політико-культурні орієнтації. Опосередкованим виявом цього стала юридична норма, зафіксована в «Правах» арт. 1 гл. 4. Утвердившись як суб'єкти приватної власності, старшини підкреслювали свою рівність, звичайно, й у питаннях управління суспільними справами. Таке управління передбачає застосування влади. Однак принцип шляхетської рівності практично скасовував можливість застосування владних методів до рівних собі. Виникала проблема нерегульованості суспільних взаємин. Якби ця проблема не виникала, не було б потреби переносити норму Литовського статуту до «Прав» і наголошувати, що в усіх державних інституціях «кожний повинен відати місце своє і відповідно до гідності чину свого, у якому хто перебуває, належним порядком вищого нижчий поважати має» [7, с. 94–95].

Певних республіканських імпульсів за постмазепинської доби козацькій старшині надавали ті соціально-економічні та політичні процеси, які охопили сферу політичного управління. Це формування в цій сфері низки соціальних угруповань, особливо тих настроїв, що виникали на ґрунті взаємодії нижчої старшини, військових канцеляристів, значного товариства (бунчукових, військових, значкових товаришів), вищої урядової старшини. Концентрація основного масиву землеволодіння в руках бунчукових товаришів за відсутності сталих службових обов'язків, що до певної міри позбавляло їх можливості реалізувати свої владні амбіції; різка майнова диференціація в середовищі бунчукового, військового, значкового товариства за умови повної відсутності відповідності між рангом, званням і розмірами багатств; зловживання службовим становищем, отримання посад завдяки хабарям, родинним зв'язкам, взаєминам клієнтелі — все це (на тлі формальної виборності під час заміщення старшинських урядів, застосуванні екзаменаційної системи при просуванні військових канцеляристів сходинками служби) викликало спротив тієї частини політичної еліти, яка поклядалася лише на освіту, обдарованість, старанність та енергійність. Звичайно, такі особисті риси давали їм більше шансів за умови культивування в Україні-Гетьманщині республіканських засад.

Джерелом республіканізму протягом середини — другої половини XVIII ст. стали і впливи західноєвропейського просвітництва та деякі «республіканські хитання» петербурзького трону (що теж було зумовлено просвітницьким впливом). Серед цих «хитань», звичайно, повз увагу української верхівки не міг пройти непоміченим відомий «панінський проект», підписаний Катериною II, про створення при особі монарха ради із законодавчими повноваженнями та включення другим у списку із восьми членів ради гетьмана К. Розумовського [8, с. 130].

Утвердженню республіканської ідеї як засобу реалізації української політичної суб'єктності й окремішності значною мірою посприяла політична практика за гетьманування К. Розумовського. Відновлення традиції скликання старшинських З'їздів, перетворення колегії Генеральної старшини в колективний орган поточного управління справами Гетьманщини,

вилучення судової влади із компетенції Генеральної Військової Канцелярії та зосередження її в Генеральному Військовому Суді, порядок комплектування якого, починаючи з 1760 р., передбачав республіканську процедуру щорічних виборів 10-ти тимчасових членів Генерального Суду старшиною — шляхетством усіх десяти лівобережних полків.

Укорінюючись у свідомості еліти як цінність, республіканізм усе більше потребував своєї реалізації в політичній практиці. Безпосередньою причиною, що спонукала старшин взятися за розробку конкретної програми утвердження в Україні-Гетьманщині республіканських засад була судова реформа 1763 р. Запровадження підкоморських, земських і гродських судів, комплектуваних старшинством шляхом виборів, підводило їх до сприйняття республіканської системи цінностей як чинної.

Безпосереднім поштовхом до сформування конкретних пунктів республіканської програми стала спроба частини учасників з'їзду грудня 1763 р., що завершив розгляд питань судової реформи, загітувати з'їзд звернутися до Катерини II із проханням запровадити в Україні-Гетьманщині спадкове гетьманство. Проте прихильники республіканізму завзято запро-тестували. На з'їзді розгорілися «палкі суперечки», «вчинено було різні пропозиції», а серед них — й наповнені республіканським змістом. І хоча до остаточного варіанта документа, відомого під назвою «Прохання малоросійського шляхетства ...», далеко не всі вони увійшли, але саме вони дають нам можливість відтворити, якою уявлялася новій шляхті республіка.

Очолити її мав гетьман, «вільно обраний малоросійським народом». Для «узаконення нових запроваджень», для «спільних наших постанов і справ», для «порад з приводу потреб малоросійського народу» пропонувалося один раз протягом року, «а у надзвичайних випадках, коли потреба змусить», скликати сейми або генеральні ради, де всі «нові запровадження і справи повинні визначуватися й вирішуватися більшістю голосів». Виходячи з того, що нова шляхта визнавала російського монарха своїм сувереном та брала собі за зразок шляхетсько-республіканські засади польської Речі Посполитої, де «нові справи вирішуватися і запровадження узаконювані були під час польського володіння спочатку на сеймиках наших, а потім підтверджені були на головних сеймах спільними короля і всієї республіки згодою», українська еліта визнавала за російським монархом право «конфірмації», після якої рішення Генеральної ради набували б законної сили [9, с. 92–95].

Республіканські засади організації судової влади нові шляхтичі конструювали, орієнтуючись на правові норми Литовського статуту та виходячи з уявлень про порядки доби польського володіння. Заново засновані підкоморські, земські, гродські суди, як вважали вони, залишені були перебувати під апеляцією трибуналу. Цей орган верховної судової влади в Україні пропонувалося формувати шляхом виборів «вільними голосами від шляхетства».

Дещо доповнити картину республіканських орієнтацій, якою вона склалася на середину XVIII ст., нам допоможуть «Права, за якими судиться малоросійський народ». Республіканізм, насамперед, виявлявся способом заміщення посадових осіб, шляхом формування органів влади. Глава 4

«Про вольності і свободи малоросійські» в арт. 1 п. 1 фіксує: «На будь-який військовий чин у малоросійські старшини, за давнім високомонаршими грамотами затвердженим порядком, вільними голосами обирати» [7, с. 419–427].

Відсутність деталізації стосовно суб'єктів активного виборчого права, а також твердження того ж п. 1, що чин отримують «за розсудом та визначенням вищого правління», вже вказує на те, що це не демократично-, а аристократично-республіканська норма. На еволюцію в цьому напрямі вказує також наступний, 2-ий, пункт арт. 1, який фіксує, що «посполитого звання люди» не можуть бути обраними «ні в які військові чини». Така тенденція знайшла своє відображення і в «Проханні малоросійського шляхетства ...» 1763 р. Право обирати гетьмана і старшин, крім них самих, документ пропонував надавати ще лише «малоросійським і низовим запорозьким козакам», але зовсім ігнорував питання про надання козацтву будь-якої можливості отримати право бути обраним на старшинський уряд [9, с. 96–98].

У 1767 році була проведена виборча кампанія до Катерининської законодавчої комісії, а батуринське і ніжинське шляхетство таку вимогу включило і до свого відомого першого наказу депутату Г. Долинському.

Вибори та участь у роботі комісії втілили в життя й ідею шляхетської республіки, організованої без інституту гетьманства при провідній ролі представницької установи від шляхетства. Ініціатором цієї ідеї став Г. Полетика. У своїх працях, підготованих для захисту інтересів української політичної еліти під час роботи законодавчої комісії, він розгорнув рішучу критику інституту гетьманства. У «Запереченні» Д. Наталіну Г. Полетика розглядав гетьманів як узурпаторів влади в Україні, стверджуючи, що вони її «собі присвоїли» «більше, ніж права дозволяють». Умовами порушення владної рівноваги між гетьманом і старшиною він визначав опору гетьманів на свою військову владу; користування «багатствами загальнонародних податків»; допомогу «сильних своїх при Дворі Російському приятелів». Лубенський депутат по-республіканському не визнавав залежності представника шляхетства «від єдиної Гетьманів влади», коли від цих, за його висловом, «безмежних начальників» залежало або «благополуччя і зростання», або, «у випадку їх немилості», — «нещастя, часто ж і повне розорення та згуба» [10, с. 73–78].

Проте вістря своєї критики Г. Полетика спрямовував не лише на уже скасований інститут гетьманства, але й на наміри встановлення в Україні практично необмеженої влади генерал-губернатора: «Привласнивши вони проти прав, привілеїв і колишніх Малоросійських вольностей усі військові, громадянські і камеральні справи, чинили так, як хотіли, і були єдино причиною нещасливого і недбалого стану Малої Росії. Отже, якщо і нині загальне управління доручити Генералу-Губернатору, то ім'я тільки одне Гетьманське скасується, а сила і дія його залишиться». Ще відвертіше цю думку прихильник шляхетської республіки формулював у паперах, не призначених для публікації: «Гетьман Малої Росії і влада його ніколи не потрібні, але не потрібен же й інший ніхто, владу його здобулий, від якого одного б

залежали усі військові, громадянські і камеральні справи, і який би, за своїми примхами, що бажав — робив» [10, с. 80–84].

За посередництвом критики згубного впливу всевладдя гетьманської влади депутат паралельно захищав республіканські принципи виборності, вказуючи на такі його переваги як використання кваліфікованих адміністраторів, залучення до управління людей, зацікавлених місцевими справами і потребами, що, врешті, працювало б на такі загальносуспільні переваги, як відповідальне й старанне ставлення до державної служби, створення сприятливих умов для військовослужбовців, впорядкування суспільно-політичного життя загалом.

Захищаючи республіканський принцип виборності, депутат пояснював і механізм згубного впливу всевладдя гетьманів на суспільство: «... Але коли колишні головні командири у старшинські чини розпочали призначати за пошуками і своїми забаганками, і у переважній більшості призначали людей нездатних, у військових справах вправності не набулих, і до того ж тих, які не мали, в силу права і древнього звичаю у тих місцях, де вони у старшини призначаються, ніякого маєтку, то, природно там, де такі старшини поміщені, мало відбутися ослаблення до служби і обмеження військово служилих, та інші непорядки». Зазначимо, що, опонуючи прихильникам централізації влади, Г. Полетика наголошував, що республіканізм в жодному випадку не передбачає ослаблення дії законів, права. Навпаки, такі можливості, на думку депутата, легше виникають через узурпацію влади. Саме йому належать слова: «Анархії в Малій Росії ніколи бути не може. Була при Гетьманах тиранія, проти прав дозволена, чому причиною багато непорядків і плутанини» [10, с. 85–86].

Поряд із названими опорами «гетьманської тиранії» Г. Полетика шукав і вихідну точку обмеження шляхетської республіки, й неправомочного звеличення гетьманів. Нею він вважав таємне протистояння Б. Хмельницького створенню трибуналу і присвоєння його права розглядати апеляції на рішення шляхетських судів: «Таким чином, підкоривши собі всю Малу Росію, недозволеним і беззаконним чином управляли нею за своєю волею і примхами, і не мали владі своїй ніякої межі. Ніхто уже не міг захищати себе своїми правами і вольностями, і ніхто Гетьману нагадати не міг про межі його влади і посади. У найважливіших і до благополуччя спільного стосовних справах, якби хто-не-будь насмілився Гетьману перечити, той платив втратою чину, маєтку, а часто і самого життя» [10, с. 87–89].

Яким же чином мала бути організована шляхетська республіка, очолена представницькою установою? За зразок Г. Полетика брав шляхетські порядки часів Речі Посполитої. Використовуючи історію як засіб легітимізації своїх вимог, він наголошував: «Мала Росія, перебуваючи під Польщею, мала форму правління республіканську», її шляхетство регулярно збиралося на сеймики приймаючи на них «усі військові і громадянські запровадження та закони». Далі вони представлялися обраними послами на головному сеймі «для конфірмації королівської» [10].

Порядок здійснення судової влади змальовувався Г. Полетикою точно таким же, як і у «Проханні» 1763 р. для республіки, очоленої гетьманом. Хіба що, подаючи історію запровадження трибуналу, він дещо

розширював перелік різновидів справ, що залишалися під королівською апеляцією. Це не лише справи щодо «втрати честі та життя шляхетського», а й також «до думок, столу королівському належних, і до казенних прибутків стосованих» [10, с. 90–91].

Порядок організації суспільно-політичного життя в республіці, очоленій шляхетським представництвом, дещо деталізується у «Проханні Малоросійських депутатів ...» 1768 р. Так, нова шляхта наполягала, щоб усі «внутрішні запровадження, а саме: накладання податків, відрядження на роботи та інші... за привілеями нашими повинні робитися і робилися у минулі часи зі спільної згоди шляхетства і всіх чиновних людей на рада» [11, с. 320–328].

Отже, в силу низки історичних обставин республіканська форма правління знайшла в Україні-Гетьманщині набагато більше можливостей для реалізації, ніж монархічна. Поряд з відомими традиційними джерелами республіканізму, з поразкою І. Мазепи республіканські засади стали єдиними, на основі яких Українська козацька держава могла функціонувати як окремий політичний об'єкт. Зміцненню політико-культурних орієнтацій на республіканізм дуже прислужилося усвідомлення старшинами себе повними і незалежними суб'єктами власності на свої маєтки, що остаточно визріло протягом 20–40-х років XVIII ст. Таке самоусвідомлення дозволило старшинству сприйняти себе відносно незалежними суб'єктами політичного життя, що, як і в європейських суспільствах, стало провідним джерелом республіканських орієнтацій.

Вироблення та реалізація українськими старшинами низки республіканських ідей та проєктів засвідчують, що у своїх політико-правових програмах старшина еволюціонувала від демократичної до аристократичної республіки (зважаючи на критерій охоплення пасивним та активним виборчим правом підвладних верств та самої еліти) та від гетьманської до парламентської республіки (зважаючи на провідну роль відповідної державної інституції).

Список використаних джерел

1. *Еварницький Д. И.* Источники для истории запорожских козаков : в 2 т. [Б.м.] : Типо-Литогр. Губерн. Правления, 1908. Т. I. 1072 с.
2. *Летопись событий в Югозападной России в XVII веке* : [в 4 т.] / сост. Самоил Величко. Киев : Врем. комис. для разбора древ. актов, 1848–1864 : Летопись событий в Юго-Западной России в XVII веке. Т. 4: Приложения / С. Окольский. Киев : в Тип. Федорова, 1864. XI, 407, [1] с.
3. *Дівович С.* Разговор Великороссии с Малороссиею. *Українська література XVIII ст.* Київ : Наукова думка, 1983. С. 380–394.
4. *Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России.* Т. 4. СПб. : Тип. П. А. Кулиша, 1853. 276 с.
5. *Когут З.* Російський централізм і українська автономія. Ліквідація Гетьманщини. 1760–1830. Київ : Основа, 1996. 317 с.
6. *Владимирский-Буданов М. Ф.* Очерки по истории литовско-русского права. Киев : Тип. В. И. Завадского, 1889. Ч. 1. 539 с.
7. *Кистяковский А. Ф.* Права, по которым судится малоросійській народъ. Київ : Университетская типографія (І. І. Завадскаго), 1879. 1063 с.

8. Лазаревский А. Описание старой Малороссии. Материалы для истории заселения, землевладения и управления. Киев : Тип. К. Н. Милевского. 1893. Т. 2. 560 с.
9. Окиншевич Л. Центральні установи України-Гетьманщини. *Праці комісії для вивчення історії західньо-руського та українського права*. Київ : Друк. Укр. акад. наук, 1926. 302 с.
10. Возражение депутата Григория Полетики на «Наставление Малороссийской коллегии господину депутату ж Дмитрию Наталину». *Чтения в Обществе истории и древностей российских при Московском университете*. 1858. № 3. С. 71–102.
11. Прошение малороссийского шляхетства и старшин, вместе с гетманом, о восстановлении разных старинных прав Малороссии, поданное Екатерине 2 в 1764 г. *Киевская старина*. 1883. № 6. С. 317–345.

Надійшла до редакції 12.01.2021

Nadiia STENHACH

Leonid Yuzkov Khmelnytskyi University of Management and Law

Ukraine-Hetmanshchyna's Evolution of Republican Form of Government at the End of XVII — XVIII Centuries

Procedural-institutional forming of Ukrainian state was a complex process of state-administrative apparatus forming on central and local levels with the simultaneous development of relation's regulation mechanisms both between the subjects of power and between its bearers and society. The organizational core of the state institute was formed on the legal principles of the political organization of the Cossack society, which also became the origin of the new Ukrainian political elite. The Ukrainian state was ruled through the interaction of two institutions — the Supreme Council and the Hetman, the relationship between which often influenced the effectiveness of the whole administrative vertical. The lower levels of the structural hierarchy consisted of the central and local authorities — the institutions of general, regimental and hundred foremen, bailiffs and atamans in the countryside, General Chancellery of the army, General Military Court, regimental and hundred managerial and judicial structures, local town councils and boards of shopkeepers, kopni courts, etc., through which the power monopoly to regulate public life was established. The electoral system was used for the formation of the power structures, although it was also common practice for some positions to be held by appointment. The Ukrainian elite of Hetmanshchyna in the late 17th-early 18th century displayed a tendency towards the European model of monarchism in its state structure. However, due to constant interference of Russian authorities in Ukrainian domestic political affairs, republican institutions remained the only ones through which the ideas of Ukrainian political subjectivity could be realized. The assertion of the Cossack senior officers' full ownership of their estates determined the evolution of the republican form of government into an aristocratic republic. The comprehension of struggle between hetmans and general starshinas and development of political system of Zaporozhian Host reflected on the formation of aristocratic-democratic current in Ukrainian political thought.

Keywords: *Hetmanship, Ukrainian Cossack state, Supreme Council, form of government, electivity, democracy, Cossack foremen, aristocratic republic.*